

gizli yapılmasını savunmuş, riyânın azının da çoğunun da şirk olduğuna inandığını belirtmiş, bu sebeple de onun farz namazlar ve cuma günü iki rek'at nâfilenin dışında namaz kıldığını gören olmamıştır. Zamanın yöneticilerine uyarılarda bulunduğu bilinen Muhammed b. Eslm'in zâhidâne hayatı onu ilim tahsilinden ve sosyal faaliyetlerden alıkoymamıştır. Son hastalığı sırasında, yanında hesabını vereceği 1 dirhem bile yokken kendisine ölümün gelmesini Allah'ın bir lutfu olarak gördüğünü söylemiştir.

Allah'ın sıfatlarının ezeli olduğunu ileri süren Muhammed b. Eslm, Muhammed b. Kerrâm'ın temsil ettiği Kerrâmiyye ile Kur'an'ın mahlûk olduğunu kabul eden Cehmiyye'ye karşı birer reddiye kaleme almış, Cehmiyye'nin bu konuda şirke düştüğünü söylemiştir (bk. HALKU'İ-KUR'ÂN). Öte yandan imanı dil ile tasdikten ibaret gören Mürciiler'in dinde kıyasla hüküm vermelerini eleştirip kıyasa karşı çıkmış ve bunu bid'at olarak değerlendirmiştir.

Eserleri. 1. *Kitâbü'l-İmân ve'l-a'mâl fi'r-reddi 'ale'l-Kerrâmiyye*. Ebû Nuaym günümüze ulaşmayan bu kitaptan bazı alıntılar yapmıştır (*Hilye*, IX, 244-245). 2. *Kitâbü'r-Red 'ale'l-Cehmiyye* (a.g.e., IX, 245; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XII, 197). Ahmed b. Hanbel bu eseri çok beğendiğini söylemiştir. 3. *Kitâbü'l-Erba'îne't-Ṭûsiyye*. Kırk hadis sahasında telif edilen ilk eserlerden biri olup Abdülhâdî el-Harse tarafından neşredilmiştir (Dımaşk 1992). 4. *Tefsîrü'l-Kur'ân (Hediyetü'l-ârifîn*, II, 13). 5. *el-Müsned*. Tirmizî'nin *es-Sünen'i* üzerine telif edildiği belirtilmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1685).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, *et-Târihu's-şâğir*, II, 377; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, VII, 201; Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 238-254; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XI, 302-304; Attâr, *Tezkiretü'l-evliya* (trc. Süleyman Uludağ), Bursa 1984, s. 314-316; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XII, 195-207; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 532-534; a.mlf., *el-İber*, I, 437; Safedî, *el-Vâfi*, II, 204; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, II, 308; Süyûtî, *Ṭabakâtü'l-huffâz* (Ömer), s. 233-234; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1685; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 13; W. M. Patton, *Ahmed b. Hanbel ve'l-mihne* (trc. Abdülâziz Abdülhak), Kahire 1377/1958, s. 78-84; Ketânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 102, 112; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 34; Kays Âl-i Kays, *el-İrâniyyûn*, II/1, s. 168-170; Sönmez Kutlu, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara 2000, s. 180; Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetilik*, İstanbul 2004, s. 65-68; A. Saim Kılavuz, "Ali er-Rizâ", *DİA*, II, 436; Abdülhâh Aydınli, "Anberî", a.e., III, 194.

RAŞİT KÜÇÜK

MUHAMMED b. EŞ'AS

(محمد بن الأشعث)

Ebü'l-Kâsım Muhammed
b. el-Eş'as b. Kays el-Kindî
(ö. 67/686-87)

Emevî kumandanlarından.

Kinde krallarının soyundan olup 10 (631) yılında Kinde heyetinin başında Medine'ye gelerek müslüman olan Eş'as b. Kays'ın oğludur. Daha sonra ridde hareketlerine katılan ve esir alınıp Medine'ye getirilen Eş'as'ı affeden Hz. Ebû Bekir onu kız kardeşi Ümmü Ferve ile (veya Kureybe) evlendirdi. Bu evliliğin daha önce Kinde heyetinin Medine'ye geldiği günlerde gerçekleştiğine dair rivayetler de vardır. Bu evlilikten doğan Muhammed'in Hz. Peygamber zamanında dünyaya geldiğini bildiren rivayetlere itibar edilmiştir.

Muhammed b. Eş'as'ın adı ilk defa 41 (661) yılında, kız kardeşi Ca'de'nin kocasının Hz. Hasan tarafından Muâviye b. Ebû Süfyân ile barış görüşmeleri yapmak üzere görevlendirilmesiyle ilgili olarak geçmektedir (İbn Sa'd, VI, 171). On yıl sonra da Irak Valisi Ziyâd b. Ebîh, yönetime ağır hakaretlerde bulunan Hucr b. Adî'yi yakalama işini onunla aynı kabileden olan İbnü'l-Eş'as'a havale etti. Vali kendisine üç gün süre vermiş, aksi takdirde onu da öldüreceğini söylemişti. Durumu öğrenen Hucr, Muhammed'e haber gönderip Halife Muâviye'nin yanına gönderilmesi hususunda validen eman aldığı takdirde teslim olacağını bildirdi. Muhammed b. Eş'as validen eman almayı başardı. Ancak Muâviye'nin yanına gönderilen Hucr ve arkadaşlarından bir grup isyanla suçlanarak idam edildi. Bu olay üzerine İbnü'l-Eş'as, Hucr'u koruyamadığı için eleştirilmiştir.

Bu dönemde Küfe'deki Kindîler'in en önemli reislerinden biri olduğu anlaşılan Muhammed b. Eş'as'ın Emevî valisinin yakınları arasına girdiği görülmektedir. Nitekim 60 (680) yılında yeni vali Ubeydullah b. Ziyâd bir arkadaşıyla birlikte onu, Hz. Hüseyin'in amcazadesi Müslim b. Akil'i evinde barındıran Hâni' b. Urve'yi huzuruna getirmekle görevlendirdi. Bunun hemen arkasından başlayan isyan sırasında valilik konağını kuşatan Müslim taraftarlarını dağıtmayı başaran yirmi civarındaki kabile reisi arasında yer aldı. Onun Müslim ve arkadaşlarına karşı sa-

vaştığı da söylenmiştir. Arkadaşları kendisini terkedince bir kadının evinde saklanmak zorunda kalan Müslim'i ihbar eden Muhammed onu teslim olmaya ikna etmekle görevlendirildi. Emanla teslim aldığı Müslim'i Vali Ubeydullah'ın huzuruna götürdü, ancak vali onu öldürdü. Muhammed bu esnada, Müslim'i evinde barındıran Hâni' b. Urve'nin öldürülmesini engellemeye çalıştıysa da yine başaramadı. Daha sonra Taberistan valiliğine tayin edildi ve bu görevinde de muvaffak olamadı. Barış yaptığı bölge halkının tuzağına düştü ve çatışmalarda oğlu Ebû Bekir dahil pek çok askerini kaybetti.

Muhammed b. Eş'as, Yezid b. Muâviye'nin ölümü üzerine Küfe halkıyla birlikte biat ettiği Abdullah b. Zübeyr tarafından Musul valiliğine getirildi (64/684). 66 (685-86) yılında Küfe'ye ele geçiren Muhtâr es-Sekaffî'nin Musul'a yeni bir vali tayin ettiğini öğrenince yeni vali bölgeye ulaşmadan oradan ayrılıp Tikrit'e gitti. Bir süre sonra Küfe'ye geçerek Muhtâr'a biat etti ve ardından Kâdisiye yakınındaki köyüne çekildi. Fakat Muhtâr, Hz. Hüseyin'in katillerini ortadan kaldırmaya başlayınca Mus'ab b. Zübeyr'in yanına Basra'ya kaçtı. Durumu öğrenen Muhtâr, onun Küfe'deki evini yıktırıp enkazıyla Hucr b. Adî'nin Ziyâd b. Ebîh tarafından yıkılan evini inşa ettirdi. Bazı rivayetlerde ise Muhammed b. Eş'as'ın, mevâlfîy Araplar'la eşit tutan Muhtâr es-Sekaffî'yi terkedip Basra'ya giden Küfe eşrafından olduğu söylenmektedir. Muhammed b. Eş'as, Mus'ab b. Zübeyr'i Muhtâr ile savaşa teşvik eden Kûfeli liderler arasında yer aldı. Bu sırada savaşa karşı isteksiz olan Fars Valisi Mühelleb b. Ebû Süfrenin ikna edilmesiyle görevlendirildi. Ardından Muhtâr ile yapılan savaşta Kûfeli askerlerden oluşan süvari birliğinin kumandanlığını yaptı ve pek çok kişinin hayatını kaybettiği bir gecede emrindeki askerlerle birlikte öldürüldü. Kûfeli tâbiinin ilk tabakasından olan Muhammed b. Eş'as Hz. Ömer, Osman, Âişe ve babasından hadis rivayet etmiştir. Kendisinden Şa'bî, Mücâhid b. Cebr, İbn Şihâb ez-Zührî ve Süleyman b. Yesâr rivayette bulunmuştur. İbnü'l-Eş'as olarak tanınan oğlu Abdurrahman b. Muhammed de Emevîler döneminin ünlü kumandanlarındanır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Ṭabakât*, V, 10-11, 65; VI, 171; VIII, 249; Belâzürî, *Fütûh* (Rıdvân), s. 330-331; Taberî, *Târih* (Ebû'l-Fazl), V, 263-264, 348-349, 360, 364, 370, 373-375, 378, 381; VI, 34, 44,

MUHAMMED b. ES'AS

93-116; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), LII, 124-133; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 118; V, 80; a.mlf., *el-Kâmil*, III, 476; IV, 27-36, 144, 227, 244, 267-272; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, II, 37-42; Safedî, *el-Vâfi*, II, 163; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 509; G. R. Hawting, "Muhammad b. al-Ash'ath", *EI*² (İng.), VII, 400-401; Asri Çubukçu, "Eş'as b. Kays", *DİA*, XI, 455-456.

İBRAHİM SARIÇAM

MUHAMMED b. FAZL el-BELHÎ

(محمد بن فضل البخی)

Ebü Abdillâh Muhammed b. el-Fazl
b. el-Abbâs el-Belhî
(ö. 319/931)

Horasanlı sûfi.

Aslen Belhli olup fütüvvet ehlinin önde gelenlerinden Ahmed b. Hadraveyh'in mürididir. Ahmed b. Hadraveyh'in yanında bölgedeki diğer sûfilerin sohbetlerine katılarak kendini yetiştirdi ve bir hakîm olarak tanındı. Kaynaklarda dinî görüşleri sebebiyle Belh'ten çıkarıldığı kaydedilmektedir. Herevî onun haksız şekilde uzaklaştırıldığını (*Tabakât*, s. 305), Hüc-vîrî de düşüncelerini serbestçe ifade etmesinden rahatsız olan kişiler tarafından sürüldüğünü (*Keşfü'l-mahcûb*, s. 243) belirtir. Semerkant'a gidip yerleşen Muhammed b. Fazl'ın burada kadılık yaptığı bilinmektedir. Bundan hareketle onun dinî ilimlerde ileri bir seviyede olduğu söylenebilir. Herevî, Muhammed'in hacca gitmek için yola çıktığında Nişâbur'a uğradığını, burada kendisine vaaz teklif edildiğinde kürsüye çıkıp, "Allah'ın rızâsı her şeyden büyüktür" meâlindeki âyeti (et-Tevbe 9/72) okuyarak aşağıya indiğini söyler. Muhammed b. Fazl daha sonra Semerkant'a döndü ve bu şehirde vefat etti. Ahmed b. Hadraveyh'in (ö. 240/854) müridi olduğuna göre uzun bir ömür sürmüş olmalıdır.

Melâmetiyye akımının ilk temsilcileri arasında sayılan Muhammed b. Fazl birçok sûfiyi etkilemiştir. Sülemî, Herevî'nin "insan sarrafı" diye bahsettiği Muhammed b. Fazl'ın Horasan'ın en büyük şeyhlerinden biri olduğunu, Hüc-vîrî de Horasan ve Irak sûfilerinin ona değer verdiğini söyler. Başkalarının sözlerini nakletmekten çok kendi mânevî tecrübelerine dayanarak konuştuğu için Ebü Bekir el-Vâsıtî'nin İbnü'l-Fazl'ı son derece takdir ettiği belirtilmektedir. Ferîdüddin Attâr, fütüvvet ehli arasında yetişmiş olan Muhammed b. Fazl'ın fütüvvet konusunda eşsiz sayıldığını söyler (*Tezkiretü'l-evliya*,

s. 534). Fütüvvetin bâtinen Allah'la olmak, zâhiren bütün yaratılmışlarla iyi geçinmek ve onlara iyi davranmak olduğunu belirten Muhammed b. Fazl (Sülemî, s. 216), fütüvvet ehlinin çok değer verdiği ahlâk ilkelerinden isâr üzerinde önemle durmuş ve bir âyete dayanarak (Tevbe 9/24) muhabbeti "isâr" (Allah'ı her şeye tercih etmek) şeklinde tanımlamıştır. Muhammed b. Fazl, fütüvvet ehlinin Allah'ı gönülden ve neşve içinde devamlı zikrettiğini ve bundan büyük bir haz aldığını, Hak yolundaki engelleri kaldırdığını, Hakk'ı mâsivâyâ tercih ettiğini söyler. Fütüvvet ehlini zâhidlerle karşılaştırarak zâhidlerin ihtiyaç duymadıkları şeylerde, fütüvvet ehlinin ise ihtiyaç duyduğu şeylerde cömertlik yaptığını belirtir.

Kâbe'nin de kalbin de Allah'ın evi olduğunu, Kâbe'yi ziyaret maksadıyla dağıları aşip çölleri geçenlerin gönüllerindeki mevlâyâ ermek için nefis çölmünü geçemediklerini söyleyen Muhammed b. Fazl'ın (a.g.e., s. 214), bu sözlerini değerlendiren Hüc-vîrî kalbin mârifet, Kâbe'nin ibadet mahalli sayıldığını, insanlar Kâbe'ye baktıkları halde hadiste belirtildiği gibi Allah'ın kalbe baktığını (Müslim, "Birr", 33) belirtir (*Keşfü'l-mahcûb*, s. 243).

Muhammed b. Fazl istikamete büyük önem verir. Ona göre istikamet iyi kişide bulunursa o kişi daha iyi olur; kötü kişide bulunmazsa o kişi daha da kötü olur (Herevî, s. 306). Muhammed b. Fazl'a göre Allah hakkında en çok mârifet sahibi olan, O'nun emirlerini uygulamak için en çok gayret eden ve peygamberinin sünnetine en mükemmel şekilde tâbi olan kimsedir (Sülemî, s. 214). "İman ikrar ve tasdikten ibarettir" diyen Muhammed b. Fazl'ın (Hüc-vîrî, s. 421) bu konuda Hanefîler gibi düşündüğü görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müslim, "Birr", 32; Sülemî, *Tabakât*, s. 212-216; Ebü Nuaym, *Hilye*, X, 232; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 109; Hüc-vîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 243, 421, 470; Herevî, *Tabakât*, s. 305-306; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-şâfiye*, IV, 165; a.mlf., *el-Muntazam*, VI, 239; Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliya* (trc. Süleyman Uludağ), Bursa 1984, s. 534-536; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, X, 232; Câmî, *Nefehât*, s. 168; Şa'rânî, *et-Tabakât*, I, 88; Münâvî, *el-Kevâkib*, II, 52; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 282; Ali Bolat, *Melâmetilik*, İstanbul 2004, s. 80.

MEHMET DEMİRCİ

MUHAMMED b. FEREC

(bk. İBNÜ'l-TALLÂ').

MUHAMMED FERİD VECDÎ

(bk. FERİD VECDÎ).

MUHAMMED FUÂD ABDÜLBÂKÎ

(محمد فؤاد عبدالباقي)

Muhammed Fuâd b. Abdilbâkî
b. Sâlih el-Mısırî
(1882-1968)

Kur'an ve hadise dair
indeks çalışmalarıyla tanınan
Mısırlı âlim.

Beniyûsuf vilâyetinin merkezinde yer alan Kımnûlarûs'a bağlı Kalyûbiye köyünde doğdu. Küçük yaşta iken, Harp Bakanlığı'nda çalışmakta olan babasının görevi sebebiyle bir buçuk yıl Sudan'da kaldı. Veddünnücûm Savaşı yüzünden tekrar Kahire'ye döndü ve ilk öğrenimine burada devam etti. Daha sonra Özbekiye'de bulunan Medresetü Emrîkân'a girdi. Ardından öğrenimini özel olarak sürdürdü. Bu sırada Mısırlı edebiyatçı Sâdik Anber ve dil âlimi Abdullah Emîn ile dostluk kurdu. Bazı resmî okullarda ders verdi ve 1905-1933 yıllarında Ziraat Bankası'nda Fransızca mütercimi sıfatıyla çalıştı. Bankanın tasfiye edilmesi üzerine Kahire'de Dârü İhyâ'il-kütübî'l-Arabiyye adıyla bir yayınevi açtı; burada Kur'an, sünnet ve indeks (fihrist) alanında eserler neşretti. 1950'li yıllarda Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye'de araştırmacı ve danışman olarak görev yaptı. Bu arada klasik Arap edebiyatıyla ilgilendi. Mustafa Abdürrâzık, Kâsım Emîn, Abdülvehhâb Azzâm ve M. Reşid Rızâ'nın görüşlerinden etkilendi. Reşid Rızâ'nın vefatına kadar (1935) on dört yıl onunla birlikte bulundu. Batılı araştırmacılarla irtibat kurmasında Reşid Rızâ'nın yardımı oldu. Araştırmaları ve tahkik çalışmaları ile Mısır'da ve İslâm dünyasında tanındı. Kahire'de önce Ravza'da, ardından Cîze'de oturdu. Ömrünün sonlarına doğru gözlerinde görme kaybı başladı ve ölümünden önce gözlerini kaybetti. 22 Şubat 1968'de Cîze'de öldü.

Eserleri. A) Telifleri. 1. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-el-fâzî'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Kahire-Beyrut 1364/1945, 1378; İstanbul 1982). Alman şarkiyatçısı Gustav Leberecht Flügel'in *Concordantiae Corani arabicae* adlı eseri esas alınıp büyük ölçüde tashih edilerek meydana getirilmiştir. Kitabı Mahmut Çanga *Kur'an Kelimelerinin Anahtarı* (İstanbul 1986), Be-